

European Union:
Mythology or
Institutionalization?

UNIUNEA EUROPEANĂ: MITOLOGIE SAU INSTIȚIIONALIZARE?

ALEXANDRU BĂLAȘESCU

Is it the European Union just a matter of politic decision or it could be describe as an ancient ideology? Starting from this question, this essay wants to discuss the limits of European power of integration, determined on the one hand by the institutions and their policies, on the other hand by the vivid myth of Stranger or Barbarian.

De ce această zăpăceală bruscă? De ce această confuzie?

De ce se golesc așa repede străzile și piețele, fiecare plecând acasă îngândurat?

Pentru că s-a lăsat seara iar Barbarii nu au sosit!

Și unii din oamenii noștri, tocmai întorși de la graniță,

Spun că nu mai există Barbari.

Ce se va întâmpla cu noi, acum, fără Barbari?

Ei erau, la urma urmelor, un fel de soluție.

Tucidide,
povestind despre războiul peloponezian

Unificarea Europei nu este numai un subiect al momentului ci și o idee prezentă de multă vreme în conștiința gânditorilor, un motor al acțiunilor multor actori de pe scena istorică, un pretext pentru pace sau un motiv al conflictelor armate. Se vorbește des despre crearea unei conștiințe europene, spațiu european, comunitate europeană, cultură europeană sau spațiu *public* european¹ dar, în același timp, și de fragmentare europeană, Europă a regiunilor sau etniilor² - pentru a înlocui Europa națiunilor - termeni ambigui ce ne duc într-o primă citire când cu gândul la dezmembrare, când la o ipotetică unificare. Pentru început, de unde ideea de "european"?

Ajutorul inamicului

Principiul bipolarității, teoretizat mai întâi de Claude Lévi-Strauss, este considerat a fi, înainte de toate, o modalitate de organizare socială ce acționează, s-ar putea spune, la toate nivelurile sociale. Începând de la individual și ajungând la transnațional, regăsim aceeași obsedantă împărțire în "noi și ei" sau, cum spune un proverb al unui trib african "eu împotriva fratelui meu, eu împreună cu fratele meu împotriva vărului nostru, eu și verii mei împotriva lumii întregi." Cu alte cuvinte fiecare nivel luat în considerare beneficiază de o organizare proprie, specifică lui, ce se redefinește îndată ce schimbăm sistemul de coordonate. Actorii se redefinesc în structura lor internă (în compoziție), ceea ce rămâne constant este semnificația opozițiilor, de fapt posibilitatea celor aflați în joc de a se defini sau măcar de a se delimita.

Acest joc simbolic al polilor comportă deseori și o expresie spațială, așezarea în teritoriu urmărind această logică bipolară. Disponerea teritorială atinge din nou toate nivelurile posibile de analiză, de la așezarea unor persoane (sau obiecte) într-un spațiu dat sau a locuințelor într-o comunitate restrânsă până la dimensiuni continentale sau globale. Nivelul la care dorește a se opri analiza de față este - așa cum s-a spus - cel continental. Este necesar însă pentru început o scurtă inventariere a bipolarităților ce au apărut și au funcționat sau funcționează încă pe bătrânul continent. De ce? Pentru că însăși termenul de "european" și odată cu el această idee își are rădăcinile într-o astfel de bipolaritate, mai mult, într-o confruntare directă cu un inamic. Această confruntare întemeietoare a fost bătălia din 732 d. H., de la Poitiers, împotriva musulmanilor¹.

Pentru nivelul societal se păstrează nealterată polaritatea elite/ non-elite cu specificitatea epocii în care ne plasăm. Dacă în antichitate aveam patricieni și

plebei - sau echivalentul - în evul mediu aristocrați și non-aristocrați, mai apoi, migrând spre zilele noastre întâlnim burgezi/ proletari, opoziții implicate în construcții ideologice și nu numai. La acest nivel pot fi identificate și alte opoziții de acest gen, fiecare cu relevanța sa specifică.

O opoziție importantă ce funcționa în perioada antică era cea de cetățean versus străin. Termenul "cetățean" se referă la persoanele ce locuiau în zona protejată de zidurile cetății. Se pare că această opoziție are (cf. Fustel de Coulanges) baze politico-religioase. Fiecare cetate avea un zeu propriu protector, zeu ce patrona viața politică a cetății și nu putea fi venerat decât de locuitorii săi. Nici un străin nu avea dreptul de a beneficia de serviciile religioase ale cetății. Simultan, era o datorie cetățenească de a considera orice străin ca fiind dușman. Străinul era în general lipsit de orice drept atâta timp cât se afla pe teritoriul cetății, justitia urmând alte norme atunci când avea de rezolvat un caz al acestuia - de obicei norme defavorabile. Evident repercusiunile asupra vieții sociale erau multiple, poate cea mai importantă fiind îngreunarea substanțială a comunicării între locuitori ai cetăților diferite. Această bipolaritate a încetat să mai funcționeze treptat, odată cu apariția creștinismului - religia universalistă cu enorme capacități integratoare. Dar, odată cu ea, o nouă opoziție se năștea: creștin/ păgân, opoziție ce funcționează și astăzi. Această are o semnificație aparte deoarece "Europa creștină se construiește simbolic de-a lungul secolelor *contra* arabilor apoi, mai târziu, *contra* turcilor" (Chantal Millon-Delsol 1994: p. 50). Caracterul ei aparte constă în faptul că creștinismul conține în sine posibilitatea, disponibilitatea și chiar cerința de integrare a păgânilor. Asemănătoare într-o oarecare măsură este distincția civilizată/ barbar, funcționând oarecum la același nivel. Războaiele și conflictele întreținute în numele creștinării (sau al creștinismului) sunt parte consti-

tutivă a opoziției. Conflictul îndeplinește o funcție bine conturată în cadrul construirii oricărei polarități.⁴ De altfel, creștinismul construiește bipolarități în interiorul său, prin cele două Schisme apărând noi termeni opuși pe anumite dimensiuni - catolic/ortodox, catolic/reformat.

Importantă și vehiculată cu precădere în spațiul european a fost și este polaritatea Orient/ Occident. Cu origini ce se pierd în timpurile re-formării Imperiului Roman în "variantele" sale de Răsărit și de Apus, sau chiar mai devreme, această separare conține semnificații asupra cărora vom reveni. Pe ea se calciază distincția de dată mai recentă comunist/ capitalist ce a funcționat mai bine de 40 de ani având această expresie geografică. Axa ce separă nordul bogat de sudul sărac, axă ce se reproduce și regăsește la scări spațiale variate, intra- și inter-național, are de asemenea o puternică conotație geografică.

Vorbind despre organizare socială nu se poate să nu amintim măcar cele două variante de guvernare opuse (opoziție validă și - sau mai ales - în perioada contemporană): democratic și totalitar.

Fiecare perioadă de timp "beneficiază" de propriile sale polarități care se definesc funcție de mediul social. Acesta la rândul său se construiește odată cu definirea (și schimbarea) perspectivei în care ne plasăm, ca și cu schimbarea de paradigmă socială. O analiză detaliată a bipolarităților ce funcționează într-un anumit spațiu și timp ar putea da seamă de structurarea socialului său mai bine spus de temenii în care se definesc și negociază realitatea.

Frontiera între separare și integrare

Toți polii enumerați au un numitor comun, ce se regăsește în fiecare mod particular de definire a lor: frontiera. Mai mult decât atât, în aceste cazuri frontiera

este o linie - geografică și/sau simbolică - ce desparte net două tendințe, doi termeni opuși, complementari. Separarea este cea care dă în sine sens modelelor bipolare de organizare, iar frontiera este expresia sa palpabilă. Întrebarea firească este următoarea: poate avea frontiera alt sens? Și dacă da, care ar fi acesta? Pentru a răspunde trebuie să ne mutăm privirea de la spațiul european spre Lumea Nouă, păstrând însă nivelul de analiză - cel continental - și adăugând perspectiva comparativă.

După cum am văzut, sunt multe dimensiuni în Europa care au separat sau separă diverse entități: cetățeanul de străin, civilizatul de barbar, estul de vest, nordul de sud. Însăși ideea Europei creștine presupunea separarea de păgânitate. Pe "continentul tânăr însă, necesitatea unității resimțită de primii coloniști a creat un mit și o ideologie total diferită. "Ideologia leagă acțiunea socială de credințe fundamentale, identitatea colectivă de cursul istoriei. Această combinație de generalități cu credințe direcționate a permis ideologiei să funcționeze ca o importantă forță unificatoare... în America (datorită puritanismului)... a sosit nu ca o forță subversivă sau a diviziunii (ca în Anglia) ci ca o temelie a ordinii și coeziunii... Puritanii au avut nevoie de disciplina ideologiei pentru a stăvili fragmentarea" (Higham, în Sacvan Bercovitch, 136). În această ideologie își are rădăcina ceea ce Bercovitch numește "consens cultural, diferit de cel național". Aflat sub sensul acestui consens, orice termen implicat - inclusiv cel de frontieră - își schimbă semnificația într-un mod radical. "În mod tradițional (adică european n.m.) frontiera era o graniță ce separă un popor de altul. Ea implica diferența dintre națiuni. Într-un anume sens americanii antebelici recunoșteau astfel de diferențe - frontiera lor îi separa de indieni - dar puteau foarte greu să le accepte... Deci au efectuat o mutație decisivă în semnificația frontierci, de la barieră la prag."

(Bercovitch, 133). Frontiera ca prag conține în sine ideea trecerii acestuia, asimilării a ce este dincolo și chiar necesitatea acestuia. Să nu uităm că discursul electoral al lui John F. Kennedy s-a axat pe "cucerirea de noi frontiere", care este în fapt mitul și ritualul consensului american, acela de "țintă permanentă" prin care se realizează uniunea. Sau, cum îmi spunea un prieten, "în America cuvântul ăsta merge liber pe stradă" - vezi și întreaga filmografie științifico-fantastică americană care plasează când la frontierele cunoașterii, când la cele ale posibilului. Aceste frontiere iau naștere în unica opoziție valabilă permanent în spațiul american, aceea între american și non-american, cu același amendament al americanizării non-americanului. Polaritatea asigură baza consensului menținut prin "ritualul anxietății", baza unui puternic control social⁵. În acest "ritual" este implicată și speculată neliniștea în fața non-americanului - indiferent ce înseamnă asta -, construirea în jurul a tot ceea ce amenință idealul american. În fond, consensul este expresia inversată a neliniștii în fața alterității - sub orice formă s-ar produce sau înfățișa ea - și rezolvarea, soluționarea acesteia. Pentru că în Statele Unite se realizează o construcție continuă în termeni simbolici a alterității ce asigură coeziunea. Neliniștea se transformă în acțiune direcționată spre consens. Se poate vorbi de instituționalizarea mitului - dacă nu orice mit este o instituție - iar instituționalizarea vieții politice americane urmează îndeaproape mitul american instituționalizat. Frontiera își pierde astfel caracterul dialectic - europenii ar spune definitiv - dizolvat în ritualul consensului. Aceasta, la nivel individual leagă identitatea personală de cea colectivă, și aici se găsește la un alt nivel de semnificație o sursă a consensului. "Oriunde în altă parte să fi independent înseamnă să te opui societății. În Statele Unite înseamnă să fii un model al consensului." (Bercovitch, 126).

Dacă în Europa uniunea este gândită în interiorul frontierei, iar aceasta are o semnificație dialectică, separatoare - a nu se uita că un dialog presupune două (sau mai multe) entități distincte - ce și cum se unifică în Europa? Și care ar fi suportul acestei uniuni?

Uniune dialectică?

Millon-Delsol identifică trei posibilități de realizare a unei uniuni: prin forță, prin supunere față de o autoritate recunoscută și în acest sens legitimă și uniunea datorată unui dușman comun.⁶ În realitate nu există uniune realizată printr-o singură variantă ci combinații în care una dintre ele are pondere mai mare.

În spațiul american am putea identifica mitul consensului sau procesul unificării recunoașterii unei instanțe legitime, dar nu trebuie uitat că aceasta se datorează într-un fel dușmanului simbolic - oricare ar fi acesta - al americanității. Aici ar fi necesară distincția între evenimentele și procesele sociale care construiesc instanța legitimă și discursul public axat pe "mitul consensului" și anihilarea inamicului simbolic.⁷

Europa, ca spațiu geografic al unei posibile unificări, a trecut în istoria sa prin toate aceste variante. Dar ideea de european - trebuie să reamintim - apare în lupta împotriva musulmanilor - dușmani cât se poate de reali. Iar "primul mare proiect european (Georges Podiebrad) a văzut lumina zilei câțiva ani după 1453, data căderii Constantinopolului" (Millon-Delsol: 1994 p.50). De-a lungul timpului însă înamicii spațiului simbolic european au fost definiți în maniere diferite și, la rândul său, spațiul european se definea și în funcție de aceștia. Îngroșând tușa, Europa este și ceea ce este dușmanul ei sau, mai bine spus, tot ceea ce nu este acesta.

Actualmente această uniune este

gândită în termeni democratici³, cu alte cuvinte o unificare în baza diferențelor recunoscute și acceptate. Este vorba în primul rând de crearea unui spațiu democratic european cu toate implicațiile lui: instituții proprii specifice, spațiu public și societate civilă funcționale ca instituții. Ceea ce împiedică acest proces ar fi în primul rând distanța între instituțiile europene și societatea civilă, problema abilității acesteia de a influența în vreun fel performanța acestor instituții. În strânsă legătură cu cele de mai sus se află ignoranța societății civile în ceea ce privește actorii implicați în deciziile politice. Cei mai mulți actori sociali ce ar trebui să constituie societatea civilă europeană sunt incapabili să indice exact responsabilitățile organismelor de decizie.⁴ Organizarea democratică este modelul dezirabil pentru spațiul european. În același timp fiecare actor social este solicitat a se guverna după "principii democratice" pentru a deveni activ în sistemul democratic european.

Centrul de gravitație al "europenității" pare a fi democrația, ca principiu și sistem de guvernare. Iar aceasta are la polul opus totalitarismul. Până nu demult ideea europeană a avut suport și inamic real în existența Cortinei de Fier, sau mai devreme în existența statelor totalitare fasciste. Atunci, în acele timpuri, Europa însemna Occidentul respectiv statele din Antantă. Căderea "ultimelor bastioane ale comunismului" - sfârșitul istoriei prefigurată de Fukuyama¹⁰ - naște necesitatea lărgirii spațiului european. Dar până unde, care sunt limitele acestuia? Scepticii își pun pe bună dreptate întrebarea dacă se poate trăi fără dușmani. Problema ridicată de Pascal Bruckner¹¹ este cât se poate de reală și se poate traduce în ultimă instanță și prin posibilitatea definirii și delimitării sistemului¹². Dacă existența totalitarismului permitea producerea unui spațiu antitotalitar ce să coincidă - mai mult sau mai puțin - cu Europa, atunci ce este de făcut în fața atât de aplaudatului "sfârșit al isto-

riei"? A apărut ideea națiunilor cu "vocație europeană", dar care sunt criteriile acestor etichetări? Linia de demarcație (mai mult sau mai puțin simbolică) există în continuare - poate nu întâmplător pe fosta graniță a celor două Imperii Romane (de Răsărit și de Apus) - și are expresii până și (sau mai ales) în indicii demografici ai zonelor respective. Totuși, țările post-comuniste nu mai au toate un numitor comun în afara acestui denominator, evoluția lor fiind diferită sub alte aspecte ale vieții socio-economice. Dacă "unitatea politică a Europei are actualmente forma unui echilibru precar al puterilor în luptă pentru influență economică și culturală" (V. Perez-Diaz, p.41), crearea unui ansamblu de instituții la nivel European care să asigure unitatea diferențelor este din ce în ce mai imperioasă.

În încercarea de a construi un corp unic instituțional cu un ansamblu de reguli, acestea trebuie să țină seamă de toate experiențele istorice diferite ale actorilor aflați în joc. Impedimentul constă în apariția și necesitatea integrării unor actori noi, aflați până nu demult în tabăra adversă. Iar în lipsa unui mit unificator, producerea acestuia rămâne în seama instituțiilor, atâta timp cât nu este identificat un nou inamic real comun. Acesta ar putea lua chipul dușmanului europenității, dar trebuie definit în primul rând ce este aceea europenitate. Atâta timp cât este percepută ca ștergere a diferențelor, inamicii ei - adică adepții fragmentării - nu vor înceta să existe, lucru îmbucurător pe de o parte. Pe de altă parte se poate concepe și apariția unui mit al dialogului ca idee centrală a unității, mit care să acționeze în mod asemănător celui al consensului american, păstrând intacte entitățile aflate în contact. Cu toate că țelul unității europene este greu vizibil iar *singura* sa legitimitate o constituie vechimea. Dar câte "forme" nu a avut bătrânul continent în funcție de inamicul la care se raporta și prin care se construia în același timp...

Note și bibliografie

1. În *Transeuropéennes* V. Perez-Diaz dedică un articol întreg construcției spațiului public european.
2. Termenul de "Europa etniilor" ca și implicațiile sale sunt discutate de Abou Selim (1981).
3. Această referință este luată ca atare din C. Millon-Delsol (1994). Se pare totuși că "geografic" măcar, Europa este inventată în timpul Imperiului Roman.
4. "Funcție" în accepțiunea lui Malinowski.
5. Pentru o mai largă tratare a acestei probleme, vezi Sacvan Bercovitch.
6. Chantal Millon-Delsol, "L'Harmonie des Perplexes", în *Transeuropéennes* no.3/1994.
7. Întrebarea care se naște ar fi întru stabilirea sensului generării: discursul produce instanța legitimă sau invers? În fapt amândouă par a fi producții ale "mitului american al consensului".
8. Przeworski definește democrația ca un sistem în care forțele intră în competiție reglată de reguli ce pot fi schimbate după alte reguli, extrăgând două caracteristici:
 9. Pentru o tratare pe larg vezi Victor Perez-Diaz "Le Défi de l'Espace public Européen", în *Transeuropéennes*, no.3/1994.
 10. Ideea centrală a lui Fukuyama este că liberalismul și modul de guvernare specific lui - democrația - s-au dovedit a fi forma rațională de organizare umană iar principiile lor vor fi adoptate treptat de toate guvernele lumii marcând astfel un sfârșit al disputelor mai mult sau mai puțin ideologice pentru adoptarea unei forme sau alta de guvernare.
 11. După Bruckner, triumful universal al liberalismului și dispariția inamicului simbolic ar duce la o demotivare ce ar slăbi sistemul în interior.
 12. Prin sistem se înțelege aici actorul sau ansamblul de actori guvernați de același principiu (democratic).

Pascal Bruckner, *Melancolia Democrației, Cum să trăiești fără dușmani*, Ed. Albatros, București, 1996.

Sacvan Bercovitch, "The Rites of Assent: Rhetoric, Ritual, and the Ideology of American Consensus", în Sam Girgus (ed.), *The American Self: Myth, Ideology and Popular Culture*.

Fustel de Coulanges, *Cetatea Antică*, Ed. Meridiane, București, 1984.

Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, Ed. Paideia, București, 1984.

Chantal Millon-Delsol, "L'Harmonie des Perplexes", în *Transeuropéens*, no.3, 1994.

Victor Perez-Diaz, "Le Défi de l'Espace Public Européen", în *Transeuropéens*, no.3/1994.

Adam Przeworski, *Democrația și economia de piață*, Ed. All, București, 1996.